

Lidija Balj, Muzej Vojvodine, Novi Sad

ARHEOLOGIJA DETINJSTVA

Apstrakt: Arheologija detinjstva je novija oblast istraživanja u okviru arheologije, usmerena na proučavanje tragova dece i detinjstva u arheološkim nalazima. U radu se govori o uslovima koji su doveli do njenog nastanka, o studijama i naučnim radovima koji su uticali na njen razvoj, kao i o delokrugu njenog istraživanja. Biće reči i o različitim mogućnostima za istraživanje dece i detinjstva na osnovu arheoloških tragova, ali i o ograničenjima koja proističu iz same prirode arheoloških nalaza. Takođe je razmatrano pitanje na koji način etnoarheološka istraživanja i studije materijalne kulture mogu doprineti istraživanjima arheologije detinjstva.

Ključne reči: arheološka istraživanja, arheološka teorija, arheologija detinjstva, materijalna kultura, dečije igračke, tragovi dece.

Arheologija detinjstva je novija oblast istraživanja u okviru arheologije. Usmerena je na iznalaženje mogućnosti za prepoznavanje i proučavanje tragova dece i detinjstva u arheološkim nalazima. Ona je nastala kao rezultat povećanog interesovanja za arheologiju roda, koja je naglašavala značaj proširenja interpretacije prošlosti na rodne uloge i na neophodnost uvažavanja uloge žena i njihov doprinos u formiranju arheoloških nalaza. Pošto uspešna interpretacija arheoloških nalaza zahteva uvažavanje svih članova društva, ona mora uključivati i ulogu dece (Baxter 2005: 9). Istraživanje arheologije detinjstva nije hronološki ograničeno. Ono obuhvata period od praistorije do novije istorije, uključujući studije slučaja koje sežu sve do XX veka. Cilj ovih istraživanja je da se – utvrđivanjem uloge dece u životu zajednice – dobije sveobuhvatnija, a, samim tim, i potpunija slika prošlosti.

ARHEOLOGIJA I ROD

Interesovanje za rod je postalo aktuelno u arheološkoj teoriji tokom osamdesetih godina XX veka. Uporedo sa porastom značaja feminističkog pokreta dolazi i do razvoja svesti o potrebi za kritičkim posmatranjem rodnih uloga u arheologiji. Postepeno se izdvaja posebna oblast istraživanja pod nazivom arheologija roda. Ona obuhvata više različitih tema, među kojima su: korigovanje muške pristrasnosti u arheologiji; kritika postojećih struktura arheološke prakse; ispitivanje roda u arheološkoj građi; kritika onoga što se shvata kao muški obojena priroda akademskog znanja i aka-

demskog sveta uopšte (Džonson 2008: 147). Zanimanje za arheologiju roda uglavnom je započeto kritikom uverenja da su muškarci u središtu svega, bilo tako što isključivo oni čine društvo, ili su uključene i žene koje se nalaze na margini društva.

Potrebno je napomenuti da teoretičari prave razliku između kategorija pola i roda. Pol je biološka kategorija (jer se rađamo kao muškarci ili žene i naš biološki sklop se ne menja), dok je rod kulturološki određen. Između toga što se neko rađa kao biološki muškarac ili žena i onoga što znači biti muškarac ili žena u određenom društvu postoji razlika. Rod je kulturološka konstrukcija, iako se on obično pripisuje na biološkim osnovama.

Zbog toga, kada se bavimo prošlošću, moramo uzeti u obzir ove različitosti i izbegavati polazište po kojem su se muškarci i žene u različitim društvima ponašali isto. Umesto toga treba postavljati pitanja o različitim ulogama i iskustvima žena i muškaraca u datom periodu. Oni su mogli biti slični ili različiti, ali je nužno postavljati pitanja, a ne polaziti od unapred formiranih podela. Štaviše, moramo dovesti u pitanje čestu pretpostavku da je stroga podela rada – po kojoj su muškarci radili određene vrste poslova, a žene druge – postojala (Džonson 2008: 152).

Podizanje svesti o značaju rodnih uloga vremenom je dovelo do drugačijeg tumačenja prošlosti: žene se sada posmatraju kao aktivni učesnici, koji doprinose formiranju društva, a samim tim i stvaranju arheoloških nalaza. Proučavanje uloga žena postepeno je dovelo do

sve većeg interesovanja i za ulogu dece. Ona postaju sve značajniji faktor u interpretaciji prošlosti, bilo da je u pitanju istraživanje domaćinstva i zajednice, sa jedne strane, ili tehnologije proizvodnje, odnosno materijalne kulture, sa druge.

U praksi je arheologija roda dovela do preispitivanja uloga muškaraca i žena u društvu, proširujući misaoni okvir kako bi se u interpretaciji prošlosti obuhvatile različite oblasti, a među njima i uloga dece. Zahvaljujući razvoju arheologije roda došlo je i do novog tumačenja sfere domaćeg, odnosno domaćinstva, koje se sada posmatra kao važan deo društvenog i političkog života u prošlosti.

RAZVOJ ARHEOLOGIJE DETINJSTVA

Kao što je već rečeno, povećano interesovanje za arheologiju roda je doprinelo tome da se sve veći broj istraživača počne interesovati i za mogućnosti istraživanja dece na osnovu arheoloških nalaza. Svest o neophodnosti uključivanja dece i njihovog doprinosa u kreiranju arheološkog zapisa rezultirala je objavljivanjem nekoliko zbornika koji su stavili decu u centar svojih interpretativnih istraživanja.

Prvi od njih je posebno izdanje časopisa *Archaeological Review from Cambridge* pod nazivom *Perspectives on Children and Childhood*, koji je štampan 1994. godine. Nakon njega je izašao zbornik *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*, koji su 1997. godine uredile Elizabet Mur i Elenor Skot (Elizabeth Moore and Eleanor Scott). U ovim zbornicima su razmatrane mogućnosti proučavanja perioda detinjstva na osnovu različitih arheoloških tragova, ali je njihova osnovna ideja bila fokusirana na to da ukažu na nevidljivost dece u arheološkim istraživanjima. O ovome možda najbolje svedoče naslovi pojedinih radova: *Where are the Children? Accessing Children in the Past* (Derevenski Soafer 1994); *Invisibility as a symptom of gender categories in archaeology* (Baker 1997); *Kid knapping: the missing children in lithic analysis* (Finlay 1997); *Commentary: Missing stages of life – towards the perceptio of children in archaeology* (Chamberlain 1997); *Conclusion: The visibility of the invisible* (Moore 1997). Publikovani radovi privukli su pažnju naučne javnosti, što je dovelo do usvajanja termina *arheologija detinjstva*.

Godine 2000. je izašao zbornik *Children i Material Culture*, koji je uredila Joanna Sofaer Derevenski. U njemu su objedinjeni radovi iz različitih disciplina, u

kojima je predstavljen širok spektar teorijskih i praktičnih pristupa u istraživanjima detinjstva. U ovom zborniku su, pored artefakata, kao materijalna kultura tretirani i skeletni ostaci. Svi autori su stavili decu u centar svojih interpretativnih istraživanja, pokazujući da se tako radikalno povećava razumevanje društva u kojem su ljudi živeli.

Različiti aspekti detinjstva obrađeni su i u drugim zbornicima, poput onog koji je uredila Kemp (Kamp 2002), kao i u studijama (Baxter 2005; Park 1998) i teorijskim raspravama (Baker 1997, Lillehammer 1989, 2000; Derevenski Sofaer 1994, 1997, 2000). Teorijske diskusije o ulozi dece u arheološkoj interpretaciji praeone su studijama koje istražuju različite aspekte života dece kroz arheološke nalaze. One su fokusirane na ispitivanje uloge žena i dece, na fenomen materinstva (Lillie 1997; Olsen 1998) i na decu u kontekstu demografije (Chamberlain 2000; Humphrey 2000). Studije koje istražuju ulogu dece u društvu prošlih kultura bazirane su na proučavanju skeletnih ostataka (Bradley 2002; Crawford 2000; Houbey-Neilson 2000; Janik 2000; Lucy 1994; Maskell 1994; Mizoguchi 2000; Rega 1997...), na predstavama dece u umetnosti (Beaumont 2000; Olsen 1998), etnografskim izvorima (Kamp 2002), kao i na istraživanju detinjstva u savremenim uslovima (Roveland 2000; Derevenski Soafer 2000).

Drugi autori su koristili materijalnu kulturu i ispitivali ulogu dece kroz rad, proizvodnju i sticanje zanatskih veština (Bagwel 2002; Crown 2002; Finlay 1997; Kamp 2001; Kamp et al. 1999), socijalizaciju (Baxter 2000; Park 1998; Wilkie 2000). kao i uticaj ponašanja dece na formiranje nalazišta (Hammond and Hammond 1981; Baxter 2000). Ovi različiti pristupi ukazuju na širok spektar mogućnosti u istraživanju arheologije detinjstva.

POJAM DETETA I DETINJSTVA

Za istraživanje arheologije detinjstva je od ključnog značaja utvrđivanje pojma detinjstva, a ono se različito definiše. Detinjstvo obuhvata period odrastanja, koji počinje primanjem deteta u zajednicu i traje sve do njegovog stupanja u svet odraslih. Ono se, po svom sadržaju i dužini, može u velikoj meri razlikovati, odnosno u potpunosti je kulturno određeno. Međutim, za sve je zajedničko postojanje perioda u kojem deca fizički i mentalno sazrevaju i uče da ovladaju kako veština potrebna za život tako i vladajućim društvenim normama.

Definicija deteta varira, jer svaka kultura ustanovljava različiti set pravila o tome kako se deca tretiraju u okviru društva, gde i kako se sahranjuju, kada preuzimaju sopstveni identitet i kada postaju samostalni, odnosno odrasli. Polni identitet se dobija rođenjem, dok se društveni identitet stiče tokom života i on predstavlja širu kulturnu konstrukciju. Detinjstvo je, takođe, kulturno specifična konstrukcija, ali je ono uslovljeno uzrastom individue. Ovi kulturološki određeni identiteti često se preklapaju, npr.: devojčica nije samo dete već je njena uloga u društvu određena i njenim polom, odnosno kulturno je predodređena da bude žensko; kako odrasta, fizički se razvija i sazreva, ona tako napušta ulogu deteta (često kroz obred prelaza, koji je povezan sa pubertetom ili prvom menstruacijom), ali zadržava i razvija svoj rodni identitet kao žena. Na taj način je arheologija detinjstva veoma važna za razumevanje rodnih uloga – kao što je rod važan za razumevanje prirode detinjstva u okviru nekog društva (Baxter 2005: 18).

Pošto su definicije roda i detinjstva kulturno određene kategorije i povezane sa biološkom kategorijom pola i uzrasta, značenje ovih kategorija može značajno varirati među kulturama. Zbog toga se jedan ogranak arheologije detinjstva bavi razvojem metoda i teorije koja će omogućiti istraživanje o tome na koji način određene faze u našem fizičkom razvoju imaju značenje u određenom istorijskom i kulturnom kontekstu.

Rod i detinjstvo su, takođe, povezani kroz proces socijalizacije. Socijalizacija je proces kojim se kulturne informacije prenose kroz generacije, odnosno proces koji transformiše novorođenče u člana društva. U svakom društvu deca moraju biti naučena specifičnim ulogama, aktivnostima i ponašanju koje definiše detinjstvo i rod, kao i ostalim kulturnim informacijama neophodnim za opstanak svih članova neke društvene grupe. Proces socijalizacije, bez obzira na prenošenje specifičnih informacija, postoji i postojao je u svim društvima i funkcionisao je kao centralni deo adaptivne strategije naše vrste. Zbog toga je sastavni deo arheologije detinjstva razvoj metoda i teorije koje omogućavaju istraživanje procesa socijalizacije i prenos određenog korpusa znanja kroz generacije.

ZAŠTO ARHEOLOGIJA DETINJSTVA?

Zašto je arheologija detinjstva važna i na koji način izučavanje dece doprinosi boljem razumevanju prošlosti? Najjednostavnije bi se moglo reći da je izučavanje prošlosti nekompletno ukoliko ne obuhvata i ulogu

dece i zbog toga se ova oblast mora uvrstiti u arheološka istraživanja. Sama činjenica da su deca postojala u svim društvima, iako je njihova definicija kulturološki različita, dovoljno je moćan razlog za njihovo uključivanje u arheološke studije. Bez obzira na početne poteškoće, njihovo izučavanje se može pokazati veoma uzbudljivim i potencijalno veoma dalekosežnim.

Koncept deteta i detinjstva predstavlja jedinstven izazov u arheološkom zapisu. Deca su budućnost društva, te očuvanje zajednice zavisi od uspešnosti obuke i adaptacije svake nove generacije. Zbog toga, koncept smene generacija postavlja interesantno pitanje o promenama i kontinuitetu, kao i problemima produkcije i reprodukcije, koje su značajne za arheologiju društva. Proces učenja omogućava mehanizam potreban za ovu promenu i održanje kontinuiteta i može biti iskazan u oblasti proizvodnje materijalne kulture.

Tradicionalno posmatrano, pojam vaspitanja dece podrazumeva proces učenja putem kojeg odrasli članovi društva prenose svoja znanja deci, dodeljujući im uloge, stavove i ponašanje koje se smatra prihvatljivim tokom detinjstva i kasnije, tokom njihovog života kao odraslih. Po ovom konceptu, deca se tretiraju kao pasivni učenici na koje se prenosi kultura odraslih. Ovaj koncept vaspitanja je u suprotnosti sa teorijom detinjstva, koja uzima u obzir različite konstrukcije, u kojima su deca aktivni učesnici društva. Drugačiji koncept vaspitanja pretpostavlja postojanje individua koje se identifikuju kao deca, jer svaka društvena grupa ima mlade članove kojima je potrebno znanje, i pretpostavlja postojanje odraslih, ili starijih članova društva koji poseduju znanje koje mogu da ponude. Ovaj koncept vaspitanja definiše i odrasle i decu kao aktivne učesnike u procesu vaspitanja, koji imaju potencijal da, putem međusobne interakcije, utiču jedni na druge (Baxter 2005: 25).

MOGUĆNOSTI I OGRANIČENJA ARHEOLOGIJJE DETINJSTVA

U arheološkim istraživanjima su najsigurnije i najčešće jedine prepoznate informacije u vezi sa decom pružali dečiji grobovi. Zbog toga su nekropole dugo bile jedini kontekst u kojem su deca istraživana. Razloge koji su doprineli ovome treba, između ostalog, tražiti i u činjenici da su deca u ovom kontekstu najvidljivija, odnosno da tek dečiji grobovi i skeletni ostaci nedvosmisleno ukazuju na njihovo postojanje.

Odsustvo dečijih grobova na nekropolama ili njihovo prisustvo, njihov položaj, kao i postojanje grobnih

priloga ne pružaju informacije o odnosu odraslih članova zajednice prema gubitku, odnosno smrti, deteta. Sa druge strane, skeletni ostaci dece pružaju podatke o njihovom fizičkom i društvenom životu, o odrastanju, ishrani i godinama smrti, kao i o njihovom razvoju, izloženosti bolestima i povredama tokom života. Povezivanje ovih saznanja sa podacima koji se mogu dobiti na osnovu materijalne kulture i načina sahranjivanja dece pruža mogućnost za rekonstrukciju nekih aspekata detinjstva i okruženja dece, ali i njihove veze sa odraslima.

Kao ilustracija će poslužiti primer sahranjivanja dece u paleolitu. Na uzorku od 96 istraženih grobova iz perioda gornjeg paleolita je utvrđeno da nema jasnih razlika između grobova odraslih i dece kada je u pitanju distribucija grobnih priloga. Neki mladi pojedinci su, kao i neki odrasli, sahranjeni sa vrlo malo grobnih priloga, dok su drugi snabdeveni sa priličnom količinom. Na *La Madeleine*, *Rocher de la Peine* i *Grottes des Enfants* su, na primer, deca bila sahranjena sa obiljem perli od školjki i probušenih životinjskih zuba, koji su, verovatno, ukrašavali njihovu odeću, dok je na Kostjenki XV dečiji grob bio opremljen različitim alatima. Posebno se izdvajaju dva adolescenta u Sungiru u Rusiji, čiji su grobni prilozili bili bogati: koštana koplja, alatke za ispravljanje strela, životinjske rezbarije, kamene i koštane priveske hiljade perli od slonovače (Roveland 2000: 33).

Moglo bi se zaključiti da je pažnja koja je poklanjana ovim dečijim grobovima pre pokazatelj postojanja dodeljenog statusa nego stečenog. U takvim slučajevima bi se moglo reći da grobovi dece pružaju još jedan uvid u svet odraslih, pre nego što svedoče o dečijem svetu. Bez obzira na to, činjenica da su ovi grobni prilozili bili darovani određenim mladim pojedincima nameće potrebu za ispitivanjem različitosti i važnosti uloga dece u paleolitskim društvima (Roveland 2000: 34).

Sa druge strane, tragove dece je veoma teško ustanoviti u okviru naselja. Materijalni tragovi koje oni ostavljaju često su neznatni i veoma ih je teško izdvojiti iz tragova odraslih članova društva. Izučavanje ove problematike dodatno je otežano samom prirodom arheoloških podataka. S obzirom na to da sačuvani nalazi predstavljaju tek mali deo materijalne kulture koja je činila sastavni deo života jednog društva, oni nam vrlo malo govore o različitim aspektima detinjstva koje nastojimo da razumemo. Takođe, treba imati u vidu činjenicu da su deca bila okružena materijalnom kulturom odraslih, koja je na njih direktno uticala. Dakle, pred-

mete namenjene deci i one namenjene odraslima ne možemo odvojeno posmatrati.

Materijalna kultura

Studije materijalne kulture su važne za istraživanje arheologije detinjstva jer je arheologija neraskidivo povezana sa proučavanjem materijalne kulture – s obzirom na to da primarnu građu koju arheolozi proučavaju čine materijalni ostaci ljudskog ponašanja. Ovaj pojam obuhvata sve karakteristike naše fizičke okoline koje su stvorili ljudi, ili na koje oni utiču. Stoga, u materijalnu kulturu spadaju kremene sekire, odeća, smeće, umetnost, hrana (Olsen 2002: 159). Fragmenti materijalne kulture koji su sačuvani često čine jedinu neposrednu vezu koju imamo sa društvima iz prošlosti. Na osnovu tragova kao što su ostaci kuća, oruđa i grobovi pokušavamo da stignemo do predstave o tim društvima. Preduslov za to je da, ako želimo da koristimo materijalnu kulturu da bismo razumeli društvene i kulturne procese iz prošlosti, moramo imati nekakve opšte predstave ili teorije o tome kakvu ulogu ima materijalna kultura u društvu. Zbog toga su teorije o društvu u tesnoj vezi sa teorijama o materijalnoj kulturi (Olsen 2002: 160).

Studije materijalne kulture istražuju simbolička značenja materijalne kulture u sadašnjosti ili srazmerno bliskoj prošlosti. Često je tu veoma teško uočiti razliku između arheologije i antropologije – to jest da li arheološki sagledavamo materijalnu kulturu u njenom društvenom kontekstu, ili antropološki sagledavamo društvo s teorijskim naglaskom na važnosti materijalnih stvari. Časopis *Journal of Material Culture* nastoji da premosti jaz između antropologa i arheologa (Džonson 2008: 87).

Olsen navodi da materijalna kultura, a time i arheološka građa, ima drugačiju dimenziju kao izvorna građa u odnosu na onu koju imaju etnolozi i istoričari. Oni ključne informacije dobijaju od ljudi, bilo da je reč o pisanim izvorima, ili neposrednim svedočenjima. Za razliku od njih, materijalna kultura se može posmatrati kao izvor za drugačiju vrstu znanja; prošlost se ne javlja pred nama onako kako ju je u pisanom obliku protumačio pojedinac, već u obliku nemih materijalnih struktura koje su istovremeno bile i proizvod i sredstvo ponašanja u prošlosti. Materijalna kultura nije proizvod jednog društva ili proizvod jednog razmišljanja. Najkraće rečeno, ona se nalazi u pozadini svega. Ona je sredstvo društvene prakse, ona učestvuje u toj praksi i strukturira je. Proučavanju materijalne kulture to daje potencijal koji je realizovan u maloj meri (Olsen 2002: 200).

Možda najbolji primer za ovo pružaju dečije igračke. Na praistorijskim nalazištima centralnog Balkana sačuvane su igračke u vidu minijaturnih predmeta od keramike. One predstavljaju umanjene kopije predmeta koje su koristili odrasli, a među njima su: minijaturno posuđe, antropomorfne i zoomorfne terakote, različiti ritualni predmeti, zvečke, kuglice, točkovi i drugo. Možemo ih podeliti u dve osnovne grupe: one koje su napravili odrasli i one koje su napravila sama deca. Dečije radove prepoznamo po nevestoj izradi i jednostavnim formama, dok među igračkama koje su napravili odrasli, odnosno iskusni majstori ima vrhunskih primeraka (Balen-Letunić 1982; Balj 2009, 2010; Banner 1958). Treba napomenuti da nismo uvek u mogućnosti da razlikujemo dečije radove od radova odraslih jer su deca mogla steći veštinu u izradi koja ne zaostaje za veštinom odraslih (pogotovo kada je u pitanju izrada manjih predmeta jednostavnije forme). Odrasli su, takođe, mogli praviti igračke ne poklanjajući im dovoljno pažnje, pa one na prvi pogled mogu izgledati kao radovi početnika. Najsigurniji način za utvrđivanje da li je neki predmet napravilo dete ili odrasla osoba je analiza otisaka prstiju koji su sačuvani na nekima od njih (Balj 2009; Kamp 1999).

Među dečijim igračkama su najzastupljenije zdelice, koje su ujedno i najjednostavnije za oblikovanje. Nastale su od kuglice gline. Utiskom prsta u glinu dobijen je recipijent, a potom su zidovi posude istanjeni i dodatno oblikovani. Analizom predmeta koje su napravila deca mogu se dobiti informacije o stepenu njihove umešnosti u obradi gline i modelovanju predmeta, čija namena ne mora biti isključivo predmet za igru. Deca su ponekada pravila predmete veoma kompleksnih oblika, čija je izrada zahtevala mnogo vremena i truda, pa se pretpostavlja da je njihova izrada imala za cilj ovladavanje veštinom proizvodnje keramičkih predmeta. Neki od dečijih radova su, osim za igru, mogli biti korišćeni u druge svrhe – kao merice ili posudice za neku posebnu namenu.

Analiza igračaka, međutim, može da ukaže i na mnoge druge aspekte detinjstva. S obzirom na to da predstavljaju kopije većine predmeta iz sveta odraslih, njihovom daljom analizom je moguće dobiti čitav niz podataka koji ukazuju na proces vaspitanja i različite aspekte koje je ono obuhvatalo. Namena igračaka bila je višestruka: osim za igru, one su korišćene i za upoznavanje dece sa tradicijom i društvenim normama unutar zajednice. Igračke koje su deci pravili odrasli mogu biti

u vezi sa religioznim, socijalnim i ekonomskim karakteristikama života. Tamo gde je religija povezana sa raznim manifestacijama i simboličnim predmetima, deci se često daju minijaturne kopije takvih predmeta, tako da ona mogu imitirati ili čak učestvovati u ritualnim procesima (Šanan i Frensis 1984: 13). Upravo to su razlozi zbog kojih se među dečijim radovima mogu naći i kopije predmeta koji se vezuju za različite ritualne svrhe.

Sa druge strane, ne treba zanemariti decu kao moguću radnu snagu. Postoji mnogo primera iz istorijskih i etnografskih zapisa koji ukazuju na to da su deca u određenim kulturama predstavljala značajnu radnu snagu, što ima uticaj i na samu raspodelu posla. Stoga se ona mogu smatrati i proizvođačima i korisnicima materijalne kulture.

Etnoarheologija

Mogući metodološki pristup u istraživanju arheologije detinjstva predstavlja i etnoarheologija. Ona se, ukratko, može objasniti kao antropološki pristup rešavanju arheoloških problema. Proučavanjem različitih savremenih zanata (grnčarstva, izrade različitih alatki, korparstva, tkanja...) koji se vrše na tradicionalan način dobijaju se podaci, odnosno pojedine karakteristike te proizvodnje, koje se mogu primeniti na prošlost.

Etnoarheologija ne preuzima direktno analogije iz etnografskih izvora. Njen zadatak je da posebnim metodološkim pristupom – putem indirektnog eksperimenta – savremene pojave kritički posmatra, beleži i sistematizuje kako bi bio ustanovljen mogući stepen implementacije stečenih saznanja na arheološke nalaze. Etnoarheologija izučava postojeće zajednice i uz razgovore sa njima o artefaktima, objektima i procesima dolazi do dopunskih informacija. Međutim, implikacije etnoarheologije nisu uvek ohrabrujuće, jer se pokazuje da se mnoge važne društvene i privredne aktivnosti odvijaju i završavaju ne ostavljajući nikakav opipljiv fizički trag. Takve teškoće se moraju uzeti u obzir ako želimo da arheologija napreduje (Grin 2003: 328).

Međutim, uporedna arheološka i etnoarheološka istraživanja, uz korišćenje etnografske građe, obezbeđuju sveobuhvatan pristup i relevantnu bazu za donošenje prihvatljivih zaključaka u istraživanju tehnologije proizvodnje.

Važan segment u okviru tehnologije proizvodnje je i obučavanje početnika. U arheološkim nalazima se ovaj proces može pratiti u grnčarstvu (Kamp 2001; Park 1998; David and Kramer 2001), tkanju (Greenfield 2000),

livenju (David and Kramer 2001) i, možda najuspešnije, u izradi okresanog oruđa (Roveland 2000; Grimm 2000).

Kao ilustracija za utvrđivanje procesa obučavanja početnika poslužiće primer vezan za izradu okresanog oruđa na nalazištu *Etiolles* u Francuskoj. Na ovom nalazištu su istraživači pronašli ne samo ono za šta veruju da su dokazi dečije proizvodnje već i prostorno odvojene zone na kojima su ove aktivnosti bile obavljane. Različite grupe kremenih odbitaka pronađenih na nalazištu protumačene su kao dokazi različitih stupnjeva veštine prilikom obuke. Na osnovu tih zapažanja je zaključeno da je organizacija obuke mladih u tradicionalnim društvima verovatno bila znatno kompleksnija nego što se to ranije mislilo (Roveland 2000: 36).

Studija slučaja koju je obavila Linda Grim takođe stavlja kramenu industiju u centar svojih interpretativnih istraživanja (Grimm 2000). Ona je istražila slučaj šegrta na nalazištu *Solvieux* u Dordonji. Prema njoj, tehnologija okresivanja kamena ima potencijal da doprinese lociranju dece u arheološkim nalazima na nekoliko važnih načina. Prvo, okresivanje oruđa je tehnološka aktivnost koja zahteva mnogo vežbe pre postizanja dobrih rezultata, pa postoji generalni konsenzus u vezi s tim da praksa u okresivanju počinje rano, odnosno u toku detinjstva i adolescencije (Grimm 2000: 52). Drugo, kamen je prilično zastupljena prirodna sirovina, koju je često veoma lako nabaviti, i koji – pod normalnim okolnostima – može obrađivati početnik bez rizika od ozbiljnog povređivanja. Takođe, kamen je dugotrajan, te prilikom njegove obrade ostaju sačuvani delovi, koji svedoče o veštini. Odbici nastali prilikom izrade alatki relevantni su za utvrđivanje stepena veštine osobe koja je alatku napravila, a oni se mogu pronaći na arheološkim nalazištima. Njihovim tačnim lociranjem na nalazištu dobijaju se podaci koji mogu ukazati na mesto pravljenja alatki. Takođe je moguće ustanoviti mesto na kojem je obavljena obuka. Na ovom nalazištu je detaljnom kontekstualnom analizom ustanovljeno gde je sedela osoba koja je učila zanat, a gde majstor koji je davao instrukcije; u ovom slučaju, osobe su sedele jedna naspram druge (Grimm 2000: 66). Obuka je mogla biti obavljena putem posmatranja i oponašanja ili u kombinaciji sa davanjem direktnih instrukcija.

Pomenuti primeri pokazuju da na arheološkim nalazištima ima različitih tragova dece i njihovih aktivnosti. Pažljivim registrovanjem i analiziranjem tih tragova pružaju se brojne mogućnosti za bolje razumevanje života ljudi u prošlosti.

ZAKLJUČAK

Arheologija detinjstva je novija oblast istraživanja, usmerena na iznalaženje mogućnosti za prepoznavanje tragova dece i detinjstva u arheološkim nalazima. Nastala je kao rezultat povećanog interesovanja za arheologiju roda, koja je naglašavala značaj proširenja interpretacije prošlosti na rodne uloge i na neophodnost uvažavanja uloge žena i njihov doprinos u formiranju arheoloških nalaza. Pošto uspešna interpretacija arheoloških nalaza zahteva uvažavanje svih članova društva, ona mora uključivati i ulogu dece (Baxter 2005: 9).

Polaznu osnovu za izučavanje arheologije detinjstva čini pojam *detinjstvo*, a on se različito definiše. Detinjstvo obuhvata period odrastanja deteta, koji počinje njegovim primanjem u zajednicu i traje sve do njegovog stupanja u svet odraslih. Ono se, po svom sadržaju i dužini, može u velikoj meri razlikovati, odnosno u potpunosti je kulturno određeno. Međutim, za sve je zajedničko postojanje perioda u kojem deca fizički i mentalno sazrevaju i uče da ovladaju kako veštinama potrebnim za život tako i vladajućim društvenim normama. Zbog toga je izučavanje procesa vaspitanja dece jedan od ključnih aspekata arheologije detinjstva.

Za razliku od tradicionalnog pristupa vaspitanju, prema kojem se deca tretiraju kao pasivni učenici, na koje se prenosi kultura odraslih, savremeni pristup uzima u obzir različite konstrukcije u kojima su deca aktivni učesnici društva. Ovaj koncept vaspitanja pretpostavlja postojanje individua koje se identifikuju kao deca, jer svaka društvena grupa ima mlade članove kojima je potrebno znanje, i pretpostavlja postojanje odraslih, ili starijih članova društva koji poseduju znanje koje mogu da ponude. Ovaj koncept vaspitanja definiše i odrasle i decu kao aktivne učesnike u procesu vaspitanja, koji imaju potencijal da, putem međusobne interakcije, utiču jedni na druge (Baxter 2005: 9). Posmatrano na taj način, i deca i odrasli postaju akteri, čije aktivnosti mogu ostaviti trag na arheološkom zapisu.

Arheološki nalazi koji ukazuju na period odrastanja dece uključuju širok spektar različitih podataka: otiske dečijih prstiju (Kamp et al. 1999), ruku i nogu (Roveland 2000), dečije grobove i grobne priloge (Houby-Nielsen 2000, Janik 2000, Mizoguchi 2000, Lucy 1994, Meskell 1994, Rega 1997), igre i igračke (Balen-Letunić 1982; Balj 2009, 2010; Banner 1958; Park 1998, Wilkie 2000). Predmet istraživanja su i artefakti koje su napravila deca – bilo da je reč o predmetima za sopstvenu

upotrebu i igru, ili o predmetima koji su bili deo procesa učenja i savladavanja zanatskih veština (Kamp 2001, Grimm 2000, Greenfield 2000, Wilkie 2000).

Na osnovu svega navedenog je jasno da se u arheološkim nalazima mogu identifikovati različiti nalazi koji svedoče o periodu detinjstva i da je njihovom pažljivom analizom moguće dobiti čitav niz veoma značajnih podataka o odnosu između odraslih članova društva i dece. Ova saznanja omogućavaju drugačije tumačenje nekih arheoloških nalaza i pružaju potpuno novi uvid u društvene odnose unutar praistorijskih zajednica.

Zbog toga je važno uzeti u obzir aktivnosti dece kao aktivnih članova društva i obratiti pažnju na njihove moguće tragove u arheološkim nalazima. Ovo se odnosi kako na ranije obavljena arheološka istraživanja i nalaze koji nisu adekvatno interpretirani, tako i na nova, odnosno buduća istraživanja, prilikom kojih je potrebno obratiti pažnju na podatke koji mogu doprineti rasvetljavanju perioda detinjstva. Tragove dece jeste teško uočiti u arheološkom zapisu, ali su oni nevidljivi jedino ako nismo spremni da ih vidimo.

BIBLIOGRAFIJA

- Bagwell, Elizabeth. Ceramic Form and Skill: Attempting to Identify Child Producers at Pecos Pueblo, New Mexico, in: K. Kamp (ed.) *Children in the Prehistoric Puebloan Southwest*. Salt Lake City: University of Utah Press, 2002.
- Baker, Mary. Invisibility as a Symptom of Gender Categories in Archaeology, in: J. Moore and E. Scott (eds.) *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. London: Leicester University Press, 1997: 183–191.
- Balen-Letunić, Dubravka. Prehistorijske minijaturne posude: igračke iz Arheološkog muzeja u Zagrebu. *Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu* serija 3, sv. XV (1982).
- Balj, Lidija. *Praistorijske dečije igračke u Muzeju Vojvodine*. Magistarski rad. Beograd: Filozofski fakultet, 2008.
- Balj, Lidija. Minijaturne posude vinčanske kulture: dečije igračke ili predmeti neke druge namene. *Rad Muzeja Vojvodine* 51 (2009a): 23–34.
- Balj, Lidija. Dečije igračke eneolitskog perioda sa Gomolave. *Rad Muzeja Vojvodine* 52 (2010): 37–48.
- Banner, B. Kinderspielzeuge im Fundmaterial der Bronzezeitlichen Siedlung Gyulavarsänd-Laposhalom. *Acta archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae* IX/1–4 (1958): 245–253.
- Baxter, Jane Eva. *Children in Action: Perspective on the Archaeology of Childhood*. Archaeological Papers of the American Anthropological Association, 2000.
- Baxter, Jane Eva. *The archaeology of childhood: children, gender, and material culture*. Walnut Creek: Altamira Press, 2005.
- Beaumont, Lesley. The social status and artistic presentation of adolescence in fifth century Athens, in: S. Derevenski (ed.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 39–52.
- Chamberlain, T. Andrew. Commentary: Missing stages of life—towards the perception of children in archaeology, in: J. Moore, E. Scott (eds.) *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Prehistory*. London: University Press, 1997: 248–250.
- Chamberlain, T. Andrew. Minor concerns: a demographic perspective on children in past societies, in: S. Derevenski (ed.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 206–212.
- Crawford, Sally. Children, grave goods and social status in Early Anglo-Saxon England, in: S. Derevenski (ed.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 169–179.
- Crawn, Patricia. Learning and Teaching in the Pre-Hispanic American Southwest, in: K. Kamp (ed.) *Children in the Prehistoric Puebloan Southwest*. Salt Lake City: University of Utah Press, 2002.
- David, Nicholas and Carol Kramer. *Ethnoarchaeology in Action*. Cambridge: Cambridge World Archaeology, 2001.
- Derevenski Sofaer, Joanna. Where are the Children? Accessing Children in the Past. *Archaeological Review from Cambridge*; Perspectives in Children and Childhood Vol. 13/2 (1994): 1–20.

- Derevenski Sofaer, Joanna. Engendering children, engendering archaeology, in: J. Moore, E. Scott (eds.) *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Prehistory*. London: Leicester University Press, 1997.
- Derevenski Sofaer, Joanna. *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000.
- Džonson, Metju. *Arheološka teorija*. Beograd: Clio, 2008.
- Finlay, Nyree. Kid knapping: the missing children in lithic analysis, in: J. Moore, E. Scott (eds.) *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Prehistory*. London: Leicester University Press, 1997.
- Greenfield, Patricia. Children, material culture and weaving: historical change and developmental change, in: S. Derevenski (ed.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 72–86.
- Grimm, Linda. Apprentice flintknapping: relating material culture and social practice in the Upper Palaeolithic, in: S. Derevenski (ed.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 53–71.
- Grin, Kevin. *Uvod u arheologiju: istorija, principi i metodi moderne arheologije*. Beograd: Clio, 2003.
- Hammond, Gawain and Norman Hammond. Child s Play: a Distorting Factor in Archaeological Distribution. *American Antiquity* Vol. 46, No. 3 (1981): 634–636.
- Houby-Nielsen, S. Child burials in ancient Athens, in: S. Derevenski (ed.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 151–166.
- Humphrey, Louise. Interpretation of the growth of the past population, in: S. Derevenski (ed.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 193–205.
- Janik, Liliana. The construction of individual among North European fisher-gatherer-hunters in the Early and Mid-Holocene, in: S. Derevenski (ed.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 117–130.
- Jones, Andrew. *Archaeological Theory and Scientific Practise*. Cambridge: University Press, 2002.
- Joyce, A. Rosemary. Girling the girl and Boying the boy: the production of adulthood in ancient Mesoamerica, in: T. Insol (ed.) *The Archaeology of Identities*. Routledge, London and New York, 2007: 77–86.
- Kamp, Kathryn; Nichole Timmerman, Gregg Lind, Jules Grayboll and Ian Natowsky. Discovering childhood: Using fingerprints to find children in the archaeological record. *American Antiquity* 64(2) (1999): 309–315.
- Kamp, A. Kathryn. Where Have All the Children Gone? The Archaeology of Childhood. *Journal of Archaeological Method and Theory* Vol. 8, No. 1 (2001a): 1–34.
- Kamp, A. Kathryn. Prehistoric Children Working and Playing: a Southwestern Case Study in Learning Ceramics. *Journal of Anthropological Research* Vol. 57 (2001b): 427–450.
- Kamp, A. Kathryn. *Children in the Prehistoric Puebloan Southwest*. Salt Lake City: University of Utah Press, 2002.
- Lillie, C. Malcolm. Women and children in prehistory: resource sharing and social stratification at the Mesolithic-Neolithic transition in Ukraine, in: J. Moore and E. Scott (eds.) *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. London: Leicester University Press, 1997.
- Lillehammer, Grete. A Child is Born: the Child's World in an Archaeological Perspective. *Norwegian Archaeological Review* 22, no. 2 (1989): 89–105.
- Lillehammer, Grete. The world of children, in: S. Derevenski (ed.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000.
- Lucy, Sam. Children in Early Medieval Cemeteries. *Archaeological Review from Cambridge; Perspectives in Children and Childhood* Vol. 13/2 (1994): 21–34.
- Maskell, Lynn. Dying Young. *Archaeological Review from Cambridge; Perspectives in Children and Childhood* Vol. 13/2 (1994): 35–45.
- Mizoguchi, Koji. The child as a node of past, present and future, in: S. Derevenski (ed.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 139–150.
- Moore, Elizabeth and Scott, Eleanor. *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. London: Leicester University Press, 1997.

- Olsen, Barbara. Women, Children, and the Family in the Late Aegean Bronze Age: Differences in Minoan and Mycenaean Constructions of Gender. *World Archaeology* 29, no. 3 (1998): 380–392.
- Olsen, Bjørnar. *Od predmeta do teksta: teorijske perspektive arheoloških istraživanja*. Beograd: Geopoetika, 2002.
- Park, Robert. Size counts: the miniature archaeology of childhood in Inuit societies. *Antiquity* 72 (1998): 269–281.
- Rega, Elizabeth. Age, Gender and Biological Reality in the Early Bronze Age Cemetery at Mokrin, in: J. Moore and E. Scott (eds.) *Invisible People and Processes: Writing Gender and Childhood into European Archaeology*. London: Leicester University Press, 1997.
- Roveland, Blythe. Footprints in the clay: Upper Paleolithic children in ritual and secular contexts, in: S. Derevenski (edt.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 29–38.
- Šanan, Gabrijel i Hazel, Fransis. *Igračke i igre dece sveta*. Beograd: UNESCO i Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984.
- Wilkie, Laura. Not merely child's play: creating a historical archaeology of children and childhood, in: S. Derevenski (edt.) *Children and Material Culture*. Routledge, London and New York, 2000: 100–114.

Lidija Balj

ARCHEOLOGY OF CHILDHOOD

Summary

The Archaeology of childhood is a newer area of research in the archeology, focused on children's traces and childhood in the archaeological findings. The paper deals with the circumstances that led to its creation, the studies and research papers that have influenced its development, as well as the scope of its research. There will also be discussed various possibilities for the study of children and childhood, based on the archaeological traces, but also the constraints arising from the nature of archaeological findings. The question of how ethnoarchaeological and studies of material culture can contribute to archaeological studies of childhood is also discussed in the paper.

